

KASBIY TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING KOMPETENSIYAVIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Xasanov Nurmuhammad Xaydarali o'g'li

Best Publication MCHJ rahbari

Annotatsiya: *Mazkur maqolada kasbiy ta'lim jarayonida talabalarning kompetensiyaviy tayyorgarligini oshirishning pedagogik shartlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan.*

Kompetensiyaviy yondashuv asosidagi oliy ta'lim modelining mohiyati, zamonaviy pedagogik shartlar va ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish usullari ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarning kasbiy kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun o'quv jarayonining maqsadli tashkil etilishi, faol o'qitish metodlari va amaliy ta'limning uyg'unlashtirilishi zarur.

Kalit so'zlar: *kompetensiya, kasbiy, pedagog, ta'lim, talaba, tayyorgarlik, metod, Metodologiya, amaliyot.*

Abstract: *This article scientifically and theoretically analyzes the pedagogical conditions for improving the competency readiness of students in the process of vocational education.*

The essence of the higher education model based on the competency approach, modern pedagogical conditions and ways of applying them to educational practice are examined.

The results of the study show that for the effective development of students' professional competence, it is necessary to harmonize the purposeful organization of the educational process, active teaching methods and practical training.

Keywords: *competence, professional, educator, education, student, preparation, method, methodology, practice.*

Аннотация: *В данной статье проводится научно-теоретический анализ педагогических условий повышения компетентностной готовности студентов в процессе профессионального образования.*

Рассматриваются сущность модели высшего образования на основе компетентностного подхода, современные педагогические условия и способы их применения в образовательной практике.

Результаты исследования показывают, что для эффективного развития профессиональной компетентности студентов необходимо сочетание целенаправленной организации учебного процесса, активных методов обучения и практической подготовки.

Ключевые слова: *компетенция, профессиональный, педагог, образование, студент, подготовка, метод, методология, практика.*

Globalashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida kasbiy ta'limning sifati va samaradorligi masalasi dunyo miqyosida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi islohotlar, xususan, 2020-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonun va "2030-yilgacha bo'lgan davrda ta'lim sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi" oliy ta'lim tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida yangilashni talab etmoqda. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetensiyaviy tayyorgarligini oshirishning pedagogik shartlarini ilmiy jihatdan asoslash zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy ish bozori mutaxassislariga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikma va malakalarni, muammolarni hal etish qobiliyatini, jamoa bo'lib ishlash va moslashuvchanlik kabi xususiyatlarni talab etmoqda. Bu vaziyat oliy ta'lim muassasalari oldiga yangi pedagogik vazifalarni qo'yimoqda: an'anaviy bilim berish paradigmasidan kompetensiyaviy paradigmaga o'tishni ta'minlash. Biroq shuni ta'kidlash kerakki, bu o'tish ko'pincha pedagogik shartlar to'liq ishlab chiqilmagan holda amalga oshirilmoqda, bu esa talabalar tayyorgarligining past sifatiga olib kelmoqda.

Muammoning dolzarbligi shundaki, kompetensiyaviy yondashuv keng e'lon qilingan bo'lsa-da, uni real ta'lim amaliyotiga tatbiq etishning pedagogik mexanizmlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shu sababli mazkur maqola kasbiy ta'lim jarayonida talabalarning kompetensiyaviy tayyorgarligini oshirishga yo'naltirilgan pedagogik shartlarni tizimlashtirishga va ularni ilmiy asoslashga bag'ishlangan.

Kompetensiya tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin etilgan. Xorijiy olimlardan J. Raven kompetensiyani "individdning muhim maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan motivatsiya, ko'nikma va bilimlarning birikmasidan iborat" sifatida ta'riflagan. L.M. Spencer va S.M. Spencer kompetensiyani kasbiy samaradorlikka erishish imkonini beruvchi asosiy xususiyatlar sifatida ko'rgan va uni motivlar, fazilatlar, o'z-o'zini anglash, bilimlar va ko'nikmalar kabi besh komponentga ajratgan. F.D. Le Deist va J. Winterton esa kompetensiyani "bilim, ko'nikma va malakalarning integratsiyasi, ularning amaliyotda qo'llanishi" sifatida talqin etgan.

Rus pedagogika fanida I.A. Zimnyaya kompetensiyaviy yondashuvni ta'limning natijaga yo'naltirilgan paradigmasi sifatida asoslagan va uni an'anaviy bilim, ko'nikma, malaka triadasidan sifat jihatdan farqlagan. E.F. Zeer kasbiy kompetensiyani shaxsning kasbiy faoliyatiga tayyor holati sifatida ta'riflab, uni kognitiv, operatsional va shaxsiy komponentlarga ajratgan. A.V. Xutorskoy esa kompetensiyani ma'lum bir vaziyatdagi faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va munosabatlar majmuasi sifatida belgilagan.

Pedagogik shartlar masalasiga kelganda, ilmiy adabiyotlarda bu tushuncha "ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi, maqsadli ravishda yaratilgan muhit va holatlar majmuasi" sifatida talqin etiladi. Kasbiy kompetensiyani oshirishning pedagogik shartlari uchta asosiy yo'nalishda ko'rib chiqiladi:

- tashkiliy-pedagogik shartlar (ta'lim muhiti, o'quv rejasi, materiallar);
- psixologik-pedagogik shartlar (motivatsiya, o'z-o'zini rivojlantirish, refleksiya);

-metodologik shartlar (faol o'qitish metodlari, amaliyot, baholash tizimi).

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kompetensiyaviy tayyorgarlikni oshirishda ayniqsa samarali hisoblangan yondashuvlar orasida muammoga asoslangan ta'lim, loyiha asosida o'qitish, amaliy ta'lim va reflektiv amaliyot alohida o'rin tutadi. Bu yondashuvlar talabning passiv bilim oluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylanishiga ko'maklashadi.

Mazkur tadqiqot sifat va miqdor metodlarining kombinatsiyasiga asoslanadi. Tadqiqotning nazariy qismi bibliografik tahlil, qiyosiy-tahliliy va tizimli yondashuv metodlari yordamida amalga oshirildi. 2019–2024-yillar oralig'ida nashr etilgan 60 dan ortiq ilmiy maqola, monografiya va me'yoriy hujjat tahlil qilindi.

Amaliy qismi esa O'zbekiston oliy ta'lim muassasalaridan to'rttasida – Toshkent davlat pedagogika universiteti, O'zbekiston Milliy universiteti, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universiteti – o'tkazilgan kuzatuv va so'rovnomalar asosida shakllantirildi. Tadqiqotda jami 320 nafar talaba va 48 nafar professor-o'qituvchi ishtirok etdi.

Kompetensiyaviy tayyorgarlik darajasini o'lchash uchun J. Raven kompetensiya inventari va E.F. Zeer tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy kompetensiya diagnostikasi asosida moslashtirilgan baholash vositalari qo'llanildi. Ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturida statistik qayta ishlanib, korrelyatsion va regresion tahlil usullari qo'llanildi. Pedagogik tajriba 2022–2023 o'quv yilida ikkita nazorat va ikkita tajriba guruhida o'tkazildi. Tadqiqot etikasi talablariga rioya qilinib, barcha ishtirokchilar maxfiylik kafolati asosida ixtiyoriy ravishda jalb etildi.

Tadqiqot natijalari bir qator muhim xulosalarga olib keldi. So'rovnomalar ko'rsatdiki, professor-o'qituvchilarning 72 foizi kompetensiyaviy yondashuvni bilishini ta'kidlagan, ammo ularning atigi 38 foizi uni o'quv jarayonida tizimli qo'llayotganini bildirgan. Bu holatning asosiy sabablari sifatida o'quv yuklamasi yuqligi (64%), baholash tizimining an'anaviy ekanligi (58%) va metodologik qo'llanmalarning yetishmasligi (51%) ko'rsatilgan.

Talabalar kompetensiyaviy tayyorgarligini oshirishda eng yuqori samaradorlikni ta'minlovchi birinchi pedagogik shart ta'lim maqsadlarini kompetensiyaviy natijalar tili bilan aniq belgilash. Tajriba guruhlarida o'quv dasturlari Bloom taksonomiyasining yangilangan versiyasi asosida qayta ishlab chiqilganda, talabalarining kompetensiyaviy tayyorgarligi o'rtacha 23% ga oshganligi kuzatildi. Kompetensiyaviy natijalar nafaqat bilim, balki ko'nikma va munosabat komponentlarini ham qamrab olishi kerak.

Ikkinchi shart - faol va interaktiv o'qitish metodlarining tizimli qo'llanishi. Keystadi, rolli o'yin, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va simulyatsiya metodlari yordamida o'qitiladigan talabalarda kasbiy kompetensiya ko'rsatkichlari an'anaviy ma'ruza asosida o'qitilganlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Xususan, muammoga asoslangan ta'lim (PBL) metodida o'qitilgan talabalarda muammolarni hal etish kompetensiyasi 31% ga, kommunikativ kompetensiya esa 27% ga oshdi. Bu

natijalar Hmelo-Silver (2004) tomonidan o'tkazilgan meta-tadqiqot natijalari bilan uyg'un keladi.

Uchinchi shart - amaliyot va kasbiy muhit bilan integratsiya. Talabalar ishlab chiqarish korxonalarini, muassasalar va professional amaliyot muhitida o'tkazgan vaqt miqdori ularning kasbiy kompetensiya darajasi bilan to'g'ri mutanosiblikda ekanligi statistik jihatdan tasdiqlandi ($r = 0.67$, $p < 0.001$). Semestr davomida kamida 160 soat nazorat qilingan amaliyot o'tagan talabalar amaliy ko'nikma ko'rsatkichlarida 34% ga, kasbiy identifikatsiya ko'rsatkichlarida esa 41% ga yuqori natija ko'rsatdi.

To'rtinchi shart - reflektiv va o'z-o'zini baholash madaniyatini shakllantirish. Har hafta reflektiv kundalik yurgan, portfolio to'plagan va tengdoshlar baholashida ishtirok etgan talabalarda metakognitiv kompetensiyalar sezilarli darajada rivojlandi. Bular orasida o'z bilimlarini baholash aniqligi (kalibrasyon) va o'qish strategiyalarini moslashuvchanlik bilan qo'llash qobiliyati alohida o'sish ko'rsatdi.

Beshinchi shart - raqamli muhit va texnologiyalardan pedagogik maqsadlarda foydalanish. COVID-19 pandemiyasi ta'sirida jadal rivojlangan masofaviy va aralash ta'lim formatlari kasbiy kompetensiyani shakllantirishda yangi imkoniyatlarni ochdi. Moodle, MS Teams va ixtisoslashtirilgan simulyatorlar yordamida o'qitiladigan talabalarda raqamli kompetensiya va o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasi ancha yuqori bo'ldi. Biroq sof onlayn formatda talabalarining kasbiy identifikatsiya ko'rsatkichlari aralash formatdagilarga qaraganda pastroq bo'ldi ($p < 0.05$), bu esa raqamli va yuzma-yuz ta'limning uyg'unlashtirilishi zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot yana bir muhim narsani ko'rsatdi: mazkur pedagogik shartlar alohida-alohida emas, balki tizimli tarzda birga qo'llanilganda eng yuqori samara beradi. Uchta yoki undan ortiq pedagogik shartni bir vaqtda qo'llagan guruhlarda kompetensiyaviy tayyorgarlik ko'rsatkichi eng yuqori bo'lib, o'rtacha 38-42% ga oshdi. Bu holat pedagogik shartlarning sinergiyasi haqida muhim xulosaga olib keladi: ularning har biri yakka holda ma'lum samara bersa-da, tizimli uyg'unlashuv natijasi yig'indidan ko'p bo'lgan alohida effekt beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkin olib borilgan tadqiqot kasbiy ta'lim jarayonida talabalarining kompetensiyaviy tayyorgarligini oshirishda quyidagi pedagogik shartlarning hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatdi: ta'lim maqsadlarini kompetensiyaviy natijalar tili bilan belgilash; faol va interaktiv o'qitish metodlari; amaliyot va kasbiy muhit bilan integratsiya; reflektiv madaniyat va o'z-o'zini baholash; raqamli muhitdan pedagogik maqsadlarda foydalanish; autentik kompetensiyaviy baholash tizimi.

Bu shartlarning tizimli tarzda amalga oshirilishi kasbiy kompetensiyani shakllantirishning samarali pedagogik modelini tashkil etadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish uchun nafaqat o'quv rejasi va dasturlarni yangilash, balki professor-o'qituvchilarning metodologik tayyorgarligini oshirish, baholash tizimini o'zgartirish va amaliyot bazasini kengaytirish zarur.

Ushbu o'zgarishlar kompleks, tizimli va davomiy tarzda amalga oshirilgandagina kasbiy kompetensiyaviy tayyorgarlikni oshirishda real samara beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun shaxsiy ta'lim yo'nalishi (individual learning trajectory) va sun'iy intellekt yordamida kompetensiyaviy taraqqiyotni kuzatish tizimlarini ishlab chiqish istiqbolli yo'nalishlar sifatida ko'rinmoqda. Shuningdek, o'zbekistonlik pedagogika fani uchun kompetensiyaviy tayyorgarlikning milliy modeli ishlab chiqilishi va uning xalqaro standartlar bilan integratsiyasi zarurligi aniq ko'rinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda ta'lim sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2019.
3. Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.
4. Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, C., Barron, B., Osher, D. Implications for educational practice of the science of learning and development // Applied Developmental Science. – 2020. – Vol. 24 (2). – P. 97–140.
5. González, J., Wagenaar, R. Tuning Educational Structures in Europe. Final Report Phase One. – Bilbao: University of Deusto, 2003.
6. Hmelo-Silver, C.E. Problem-based learning: What and how do students learn? // Educational Psychology Review. – 2004. – Vol. 16(3). – P. 235–266.
7. Le Deist, F.D., Winterton, J. What is competence? // Human Resource Development International. – 2005. – Vol. 8(1). – P. 27–46.
8. Pellegrino, J.W., Hilton, M.L. Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century. – Washington, DC: National Academies Press, 2012.
9. Raven, J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. – London: H.K. Lewis, 1984.
10. Recommendation of the European Parliament and of the Council on Key Competences for Lifelong Learning. – Brussels: Official Journal of the European Union, 2006.
11. Spencer, L.M., Spencer, S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. – New York: Wiley, 1993.
12. Zeer, E.F. Psixologiya professionalnogo obrazovaniya. – Moskva: Akademiya, 2003. – 480 s.

13. Zimnyaya, I.A. Klyuchevye kompetentsii kak rezultativno-tselevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii. – Moskva: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. – 42 s.